

SIPOS PÉTER

A XX. SZÁZADI FORRÁSKIADÁS PROBLÉMÁI ÉS AJÁNLÁS A FORRÁSKIADÁS SZABÁLYZATÁRA

I. A forráskiadás gyakorlata

1. A forráskiadványok főbb típusai

A forráskiadványok száma — ez becslés alapján is nyilvánvaló — jóval felülmúlja az egyéb XX. századi tárgyú könyvformátumú történeti műveket. Hiszen bizonyos, nem különösebben igényes szinten mi sem könnyebb egy történész, egy levéltáros vagy akár egy történelem iránt érdeklődő laikus írástudó számára mint valamely témára dokumentumokat összegyűjteni, kimásoltatni és ezeket kötetbe rendezve publikálni. Különösen abban a gyakori — és politikai rendszerekhez nem kötött — esetben, ha a kiadvány valamilyen politikai, ideológiai célt szolgál, ekkor a finanszírozás sem okoz gondot ...

A forráskiadványok kétségkívül sok értékes, egyébként rejtve maradó anyagot hoznak felszínre, és bővítik a nyilvánosság számára hozzáférhető történeti ismeret összmenyiségét. A minőség szempontjából viszont a termés színvonala egyenletlen. A közreadók közül ugyanis jó néhányan a forráskiadás tudományos követelményeinek nem, vagy csupán részlegesen tesznek eleget.

A változékony nivóban jelentős szerepe volt és van egy általánosan elfogadott mérce, egy „forráskiadvány—KRESZ” hiányának. Ennek tudható be azon visszásság is, hogy mindmáig elmosódik a tudományos és az ismeretterjesztő-népszerűsítő publikációk különbözősége, nincs markáns határvonal kellékeik között. Gyakori a hibrid jelleg, a féltudományos vagy áltudományos kiadvány. Természetesen nem gondoljuk, hogy amennyiben sikerül egy szabályzatot vagy ajánlást megformálni, s azt egy tekintélyes szakmai intézmény, mondjuk a Magyar Történelmi Társulat nevével és tekintélyével hitelesíti, akkor kialakul a forrásközlés és kiadványszerkesztés egységes gyakorlata. Hiszen a közúti közlekedés szabályait is lépten-nyomon megszegik. Mégis, lenne egy *etalon*, amely megkönnyítené a kiadványok közreadóinak és recenzenseinek dolgát.

A forráspublikációk tengerében, mintegy szigetszerűen, jól kivehetők és megkülönböztethetők bizonyos válfajok. Ezek futólagos áttekintése, távolról sem a teljesség igényével, csak példákra szorítkozva, nem tanulság nélküli a további teendők szempontjából.

A leggyakoribb fajta a tematikus kiadvány, amelynek két alapváltozata fordul elő.

A.) Vegyes provenienciájú iratok, sajtó- és könyvészeti dokumentumok együttese. Ide sorolható pl. az *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában* c. sorozat¹ és a *Vádirat a náciizmus ellen*² c. sorozat. Előszere-tettel alkalmazták ezt a formát a munkásmozgalmi tárgyú források közreadásában országos és helytörténeti gyűjtőkörrel egyaránt. Itt említhető meg pl. *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*³ c. sorozat, *A magyarországi szakszervezeti mozgalom dokumentumai*⁴ c. sorozat és a *Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez*⁵ c. sorozat.

B.) Egy vagy több levéltár, irattár rokon tárgyú fondjaiból, állagaiból merítkező, tematikus rendező elv jegyében készített kiadvány. Ilyennek tekinthető pl. a *Dokumentumok a magyar szénbányászat történetéből*⁶ c. kötet, amely nyitó kötete volt a *Források a magyar népi demokrácia történetéhez* c. sorozatnak, a *Források Budapest Múltjából* c. sorozat V/A és V/B kötetei⁷, az *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*⁸ c. sorozat.

A vegyes eredetű és jellegű dokumentumokból építkező, tematikus kiadványok számbelileg is jelentős alcsoportját alkotják a kronologikus elvű forráskiadványok. Ezek az ország életében történelmi korszakhatárt jelentő, datálisan körülhatárolható események dokumentumait foglalják magukban. A legtöbb kronologikus (országos

1 *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában.* Összegyűjtötte és a jegyzeteket írta: Kemény G. Gábor. 1–6. kötet. Bp., 1952–1985.

2 *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez.* Szerk.: Benoschofsky Ilona–Karsai Elek. 1–3. kötet. Bp., 1958–1967.

3 *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai.* 1–6/B. köt. 1848–1919. Bp., 1951–1969.

4 *A magyarországi szakszervezeti mozgalom dokumentumai.* 2., 6–7., 9. kötet. Bp., 1986–1989.

5 *Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez.* Összeállította: Beránné Nemes Éva–Román János. 1–5. kötet. Miskolc, 1975–1984.

6 *Erdmann Gyula–Pető Iván: Dokumentumok a magyar szénbányászat történetéből,* 1945–1949. Bp., 1975.

7 *Források Budapest Történetéhez 1950–1954.* Szerk.: Gáspár Ferenc–Szabó Klára. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 1985.; *Források Budapest Történetéhez 1954–1958.* Szerk.: Gáspár Ferenc–Szabó Klára. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 1988.

8 *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez.* 1–5. köt. Bp., 1992–1996.

és helytörténeti) kötet 1918/1919, 1944/1948 és 1956 tárgyköréből jelent meg. Ide sorolható pl. a *Dokumentumok az 1918/1919-es forradalom Duna–Tisza-közi történetéhez*,⁹ a *Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez 1944 szeptember — 1945 április*¹⁰ valamint az *1956 és a politikai pártok*¹¹ c. művek.

Az előbbi típusoknál jóval ritkábban, de különösen az 1970–1990-es években növekvő számban jelentek meg a szó klasszikus értelmében vett, hagyományos forráskiadványok. Ezek vagy egy levéltári fond vagy állag iratait tartalmazzák, vagy egy személyhez, eseménysorhoz kapcsolódó, különböző gyűjteményekben őrzött iratokat. A dokumentumokat mindkét alapesetben keletkezésük összefüggéseit helyreállítva, azt a lehető legszélesebb körű anyaggyűjtés alapján rekonstruálva közlik. A legtöbb esetben, terjedelmi okokból, csupán válogatásról lehet szó. A válogatás elsődleges princípiumát így rögzítette máig ható érvénnyel a Magyar Történelmi Társulat 1920-as forráskiadási szabályzata: a közreadó a „saját alanyi felfogását lehetőleg háttérbe szorítsa a tárgyi közlés javára”. (Századok, 1920. Melléklet 14. p.) Ezen csoportba tartozik pl. a *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához* c. sorozat,¹² Horthy Miklós¹³ és Bethlen István¹⁴ válogatott iratai, Károlyi Mihály¹⁵ és Szabó Ervin¹⁶ több kötetben publikált levelezése, *A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946*,¹⁷ az *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez*¹⁸ c. kötet.

Az egy levéltári fondra építő forráskiadványok sajátos alcsoportját jelentik a magyar háborús bűnösök pereiből készült összeállítások, valamint a külföldi levéltárak külügyminisztériumi magyar vonatkozású irataiból közreadott válogatások.

9 Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna-Tisza közi történetéhez. Szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Romsics Ignác. Kecskemét, 1976.

10 Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez 1944 szeptember – 1945 április. 1–2. köt. Szerk.: Karsai Elek–Somlyai Magda. Bp., 1970.

11 1956 és a politikai pártok. 1956. október 23. – november 4. Válogatott dokumentumok. Szerk.: Vida István. Bp., 1998.

12 Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1–5. kötet. Bp., 1965–1982.

13 Horthy Miklós titkos iratai. Sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós és Szűcs László. Bp., 1965.

14 Bethlen István titkos iratai. Sajtó alá rendezte: Szinai Miklós és Szűcs László. Bp., 1972.

15 Károlyi Mihály levelezése. 1–3. kötet. Szerk.: Hajdu Tibor–Litván György. Bp., 1978–1991.

16 Szabó Ervin levelezése. 1–2. kötet. Szerk.: Litván György–Szűcs László. Bp., 1977–1978.

17 A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946. Szerk.: Gáspár Ferenc–Halasi László. Bp., 1975.

18 Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945. Szerk.: Pritz Pál. Bp., 1994.

Az előbbi kategóriába tartoznak a *Szálasi—per*,¹⁹ az *Endre-Jaross-Baky-per*²⁰, a *Bárdossy László a népbíróság előtt*²¹ és a *Bűnös volt-e Bárdossy László?*²² c. munkák. Az utóbbi csoportba sorolhatjuk a *Wilhelmstrasse és Magyarország 1933–1944*²³ és a *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919* c. gyűjteményeket.

2. Általános tapasztalatok a forráskiadási gyakorlatról

A.) Amint erre utaltunk, nincs határozott választóvonal a tudományos és ismeretterjesztő kiadványok között. Ezt, egyebek mellett azért is károsnak tartom, mert kibúvókat adhat mindkét műfajban a követelmények teljesítése alól. Hiszen az esetleges kritika a kellék(ek) hiányának felhánytorgatása esetén elhárítható azzal, hogy ez „tudományos ..., tehát nem kell...”, ill. „ez ismeretterjesztő ..., tehát nem volt ...”. Ezért szükséges a kívánalmak szabatos rögzítése mindkét műfaj számára.

B.) A szövegek rendszerint hitelesek, csonkítás politikai okokból az 1960-as évek közepe óta nem általános gyakorlat. A kihagyások terjedelmi okból történnek, viszont a legtöbb esetben elmarad a kihagyott szöveghely tartalmára való utalás.

C.) Előfordul iratok és más dokumentumok teljesen nyers közlése, xerox-másolatok kötetbe gyűjtésének formájában. Ilyen pl. az *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez* c. sorozat, az *1956 a sajtó tükrében*²⁴ c. kiadvány. Ezekre is vonatkozik — mutatis mutandis — Benda Kálmán megállapítása: „A régi írások tükröszerrű lenyomatása ... nem a tudományosság jele, hanem éppen a tudománytalan igénytelenség következménye.”²⁵

---

19 *Karsai Elek–Karsai László: A Szálasi per.* Bp., 1988.

20 *Az Endre–Baky–Jaross per.* Sajtó alá rendezte, szerkesztette és a jegyzeteket írta: Karsai László és Molnár Judit. Bp., 1994.

21 *Bárdossy László a népbíróság előtt.* Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta és magyarázó jegyzetekkel ellátta: Pritz Pál. Bp., 1991.

22 *Bűnös volt-e Bárdossy László?* Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Jaszovszky László. Bp., 1996.

23 *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1945.* Szerk.: Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula. Bp., 1968.

24 *1956 a sajtó tükrében.* 1956. október 22. – november 5. Összeállította és szerkesztette: Izsák Lajos–Szabó Róbert. Bp., 1989.

25 *Benda Kálmán: A történeti forráskiadványok helyzete Magyarországon.* In: *Levéltár és nyilvánosság.* Levéltári Napok 1992. Budapest Főváros Levéltára, 1993. 13–14. p.

D.) A terjedelmi okokból kihagyott, de fontos iratokról általában nem készül regeszta, ez még kifejezetten tudományos igényű kiadványokban is ritkaságszám-ba megy.

E.) Bevezető tanulmány rendszerint készül a kötetekhez, de ezekben gyér a hivataltörténet. Holott a hivataltörténet jelentőségét, a szűkebb tárgykörön túlmutató, általános történelmi ismereteinket gyarapító értékét jól mutatják pl. a *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944*²⁶ valamint a *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei*²⁷ c. kiadványokhoz készült bevezetők.

F.) A szövegkritikai jegyzetekben ritkaság a szövegváltozatok összevetése, a hiatalisítás jelzése. A legenda rendszerint megtalálható, de csak kevés kiadványban követi kommentár.

G.) A közreadók általában a legnagyobb gondot a tartalmi–magyarázó jegyzetek fordítják, de megjelentek fontos kiadványok ezek teljes híjával, pl. *A Szálasi-per*.

H.) Névmutató és egyéb appendixek már hozzátartoznak a kiadási gyakorlat-hoz.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy van szakmai becsülete a forráskiadásnak, növekszik a közreadóknak önmagukkal szemben támasztott szakmai igényessége. Úgy tűnik, hogy kellő kitartás, hogy ne mondjuk makacsság esetén a követelmények a kellékek redukálását célzó kiadói törekvésekkel szemben is érvényesíthetők. Annál inkább fontos, hogy maga a szakma egyetértésre jusson a forráskiadványok egységes tudományos kritériumainak tárgyában.

II. Ajánlás a XX. századi forráskiadás szabályzatához

Captatio benevolentiae gyanánt előrebocsátom, hogy nem foglalkozom az anyag összegyűjtésével, válogatásával, amely a közreadó felkészültségén és szerencséjén múlik. Mindez azonban nem foglalható sem ajánlásba, sem szabályzatba. A regulációra vonatkozó javaslataim tehát a már összegyűjtött és kiválogatott

---

26 Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944. Szerk.: Bán D. András et al. Bp., 1995.

27 Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1944. december 23. – 1945. november 15. A–B. köt. Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Szücs László. Bp., 1997.

iratok közlésére vonatkoznak, de értelemszerűen alkalmazhatók egyéb dokumentumokra (pl. a sajtóanyagra) is.

1. A forráskiadvány szerkesztése, az anyag elrendezése

A.) Az érdemi bevezető tanulmány:

a.) egy fond vagy állag anyagát közreadó kiadvány esetében tartalmazza a fondképző hivatal, szerv, intézmény, stb. történetét;

b.) személyhez kapcsolódó iratok, levelezés esetében közölje az illető személy rövid biográfiáját;

c.) tematikus ill. kronologikus kiadvány esetében célszerű a téma ill. az időszak historikumának tömör összefoglalása, kiemelve a közreadott anyag által elsősorban érintett vonatkozásokat.

B.) Külön szerkesztői tájékoztatóban indokolt ismertetni a kiadvány forrásbázisát, különös tekintettel az anyag általános állapotára, a hozzáférhető és a hiányzó iratok arányára, jelentőségére. E helyütt kell tájékoztatást adni a válogatás szempontjairól, az elrendezés elveiről, a közlés módjáról, a kihagyások jellegéről, a szövegformálási eljárásokról, valamint a kötet apparátusáról.

A tematikus publikációk szerkesztői tájékoztatójában, minthogy az érdemi bevezetőben nincsen hivataltörténet, helyénvaló az információ a bevont forrásokat képző szervekről, intézményekről, sajtótermékekről és más publikációkról.

C.) A következő és nyilván legtestesebb részt a közzétenni kívánt források alkotják, ez a forráskiadvány főszövege. Ide kerülnek maguk a szövegek, az egyenként hozzájuk kapcsolt legendával, kommentárral, szövegkritikai és tárgyi magyarázó jegyzetekkel.

A szövegeket a keletkezésük alapján megszabott szigorú időrendben kell közölni. (Amennyiben a kiadvány tagolása a tematikai elvet követi, a szigorú időrend az egyes tematikai egységeken belül érvényesül.) Egy napon keletkezett iratok esetében a sorrendet a közreadó irattani szempontok alapján dönti el. (Pl. előbbre kerül egy tisztázat mint egy másolat.)

D.) Mutatók:

a.) Személynévmutató

b.) Földrajzi nevek mutatója

c.) Rövidítések jegyzéke

d.) Tartalomjegyzék

2. A főszövegben közlésre szánt iratok kijelölése

A forráskiadvány összeállításának legfontosabb művelete során a közreadó eldönti, hogy az összegyűjtött és tartalmilag előzetesen „megszűrt” anyagból ténylegesen mely darabok kerülnek be a publikációba. Hivatalos irat esetében a kijelölés elsődleges formai szempontja az iratnak ügyvitelben betöltött szerepe:

a.) Tisztázat: az irat végleges formája, amelyben rendszerint nem találhatók javítások. Más szerv vagy személy részére kiadott/elküldött példánya a kiadvány, amely rendszerint cégjelzéses papíron készült, gépirat esetén általában az első példány, a szerző vagy a kiadványozó eredeti aláírásával és hivatalos irat esetén bélyegzőlenomattal. Adott szerv, intézmény, személy által keletkeztetett és elküldött kiadványok rendeltetésszerű helye a címzett fondja.

Azonos időpontban több példányban készült eredeti irat egyik példánya a másodlat vagy másodpéldány. Tartalmában és formájában teljesen azonos a tisztázattal. A keletkeztető irattárában megőrzött másodlat többnyire abban különbözik a kiadványtól, hogy papírja nem fejléces, nincsen rajta bélyegzőlenomat, és aláírás helyett csak szignóval látták el.

b.) Fogalmazvány: az irat nem véglegesnek szánt formája, amely azzal a céllal készül, hogy egy másik irat, a tisztázat készítésének alapjául szolgáljon. Tartalmazza a szövegen eszközölt igazításokat, javításokat és módosításokat.

c.) Másolat az irat időben későbbi, a keletkezés időpontja után létrejött példánya. Fogalmazványról és tisztázatról egyaránt készülhet. Tartalmában megegyezik a kópia alapjául szolgáló irattal, formailag az azonosság nem okvetlenül jellemző. A másolat jellegét az iraton általában feltüntetik. Esetenként aláírással és/vagy pecséttel, továbbá az eljárási dátum rögzítésével hitelesítik (hiteles másolat). A másolat lehet egykorú (amely röviddel az eredeti irat keletkezése után készült) vagy kései, teljes vagy kivonatos, betűhív vagy szövegű, ill. hiteles és hitelesítés nélküli.

A forráskiadvány készítése során a közreadó az irat keletkezésének valamennyi fázisát vizsgálja meg, a rendelkezésre álló változatokat vesse össze, és ennek alapján jelölje ki, hogy közülük melyik kerüljön a kiadványba. A tisztázati példány élvez elsőbbséget, ha az ettől való eltérést egyéb szempont nem indokolja.

3. A szövegközlés módjai, a szöveg megmunkálása

A szövegközlés módja szerint lehetséges:

A.) Teljes terjedelemben való közlés:

- ebben az esetben kihagyás semmiféle címen nem alkalmazható;

- rövidítések használhatók.

B.) Részleges közlés:

- a kihagyásokat ... jellel kell jelezni;

- amennyiben a kihagyás következtében a szövegösszefüggés vagy a helyesírási szabályok biztosítása érdekében szükségessé válik névelő, kötőszó beiktatása, esetleg az interpunkció módosítása, vagy nagybetű alkalmazása, a beiktatást ill. módosítást ( )-ben kell elhelyezni (... és, ... A);

- az irathoz fűzött szövegkritikai jegyzetben utalni kell a kihagyott részletek tartalmára.

C.) Tartalmi kivonatban való közlés:

Szükséges lehet az A.) illetve a B.) pont alapján publikálandó iratok közötti esetleges összefüggések megvilágítása végett. A regeszta megjelenhet önállóan, ez esetben sorszámmal és címmel kell ellátni, valamint elhelyezhető a kommentárban is.

A szöveg kritikai megmunkálásához tartozik a forráskiadvány kéziratának leadása időpontjában hatályos akadémiai helyesírási szabályzat előírásainak érvényesítése a közlésre szánt szövegekben. A mai helyesírás alkalmazását indokolt a szerkesztői tájékoztatóban jelezni. A közreadó a helyesírási átigazítás során az egyes szavak régies írásmódját tegye át ma használatos formába, javítsa ki ill. pótolja a központozási fogyatékoságokat, a mai gyakorlat szerint alkalmazza a nagy- és kisbetűket, a keltezésben szintén igazodjék a mai eljárási módhoz, a helyesírási hibákat, betűcseréket javítsa ki, a nyilvánvalóan elnézésből megismételt szavakat iktassa ki, ezekhez az igazításokhoz nem szükséges jegyzetet fűzni. Az idegen nyelvű szövegeket az adott nyelv mai helyesírási szabályai szerint kell leírni, e tekintetben ügyelni kell arra, hogy a leggyakrabban előforduló angol és német szavaknál, kifejezéseknél eltérések lehetnek az egyes nyelvterületek (pl. Egyesült Államok ill. Ausztria) helyesírási gyakorlata között. Az eredetileg idegen betűvel írott szavakat, neveket a hatályos akadémiai szabályzat szerint kell átírni.

A mai helyesírás használata nem jelenti a mai magyar irodalmi nyelv alkalmazását. A régies szóalakok, kifejezések megtartandók, feledésbe merült jelentésüket szövegkritikai jegyzetben kell megadni. Különösen személyi levelezés publikálásánál megőrzendő az adott személy karakterisztikus szóhasználata, kifejezőmódja, még ha nem is egyezik a mai magyar nyelv gyakorlatával.

Az értelmetlen, többértelmű, magyartalan mondatokat, szintagmákat, tévesen használt idegen szavakat a közreadó nem módosíthatja, nem igazíthatja ki, hanem az ilyen szöveghelyek után a [sic!] jelzést kell alkalmazni.

4. Az irat felszerelése

A közlésre kiválasztott irat önmagában csupán egy szövegtest, amelyet a közreadónak kell információkat hordozó apparátussal ellátnia az irat értelmezése, akár tudományos, akár ismeretterjesztő célra való használhatósága érdekében. A tudományos és ismeretterjesztő kiadványok tartozékai a következők: sorszám, cím, legenda, kommentár, forrás- ill. szövegkritikai jegyzetek és tárgyi magyarázó jegyzetek. A két kiadványtípus között annyi különbség engedhető meg, hogy az ismeretterjesztő, népszerűsítő célzatú publikációkból elmaradhat a kommentár, és a szöveg egyértelmű olvasatához és megértéséhez elengedhetetlen minimumra csökkenthető a forráskritikai és a tárgyi magyarázó jegyzetek száma.

A. Cím

A dokumentumot a közreadónak kell címmel ellátnia, az eredeti cím szövegként kezelendő mint az irat része. Minden dokumentumot önálló címmel kell ellátni.

A cím kellékei:

a.) sorszám, amely mindig arab szám legyen. A mellékleteknél az irat sorszáma/abc kisbetűi jelet alkalmazzuk;

b.) a szerző/keletkeztető megnevezése, amely lehet személy, szerv, testület, hatóság, intézmény, stb. Személy esetében a név után indokolt megadni a szerző tisztségét, hivatali állását, beosztását, munkakörét, ezek híján foglalkozását vagy hivatását. Minden esetben teljes nevet kell megadni, rövidített titulussal (Dr., gr., stb.);

c.) a dokumentum típusa, ami lehet pl. jelentés, előterjesztés, emlékeztető, feljegyzés, határozat, jegyzőkönyv, kérvény, levél, távirat, jegyzék, parancs, utasítás, jogszabály, beszéd, felszólalás, újság- vagy folyóiratcikk, kiadványrészlet, stb.;

d.) a címzett megnevezése (ld. b./ pont).

A címnek nem kell feltétlenül külön utalnia az irat tárgyára, ha az más módon egyértelműen kiderül.

e.) A cím után közvetlenül helyezendő el az irat keletkezési helye és keletkezése, ezek a tágabb értelemben vett cím részének tekinthetők.

A dokumentum keletkezési helyét az iraton többnyire a keletkezés mellett tüntették fel. Amennyiben a helység nevét a közreadó állapítja meg, a helységnevet ( )-ben kell elhelyezni. Ha nem dönthető el, az ismeretlenség tényét ? jellel kell kifejezni. Külföldi helységnevek esetén — amennyiben nem közismertnek tekinthető fővárosról, nagyvárosról van szó — indokolt az országnevet is ( )-ben megadni.

A keltezés az év, a hónap (rövidítés nélkül) és a nap feltüntetése. Keltezésnek az irat keletkezési dátumát kell tekinteni, amely a végleges szöveg (tisztázat) aláírással jelölt jóváhagyásának időpontja. Amennyiben a közreadó állapítja meg a keltezését, a dátumot vagy annak a közreadó által megállapított elemét ( )-be kell tenni.

Amennyiben nem a keletkezés, csak a postázás vagy a címzetthez való beérkezés vagy az iktatás dátuma állapítható meg, ezt kell megadni ( ) nélkül, de a szövegkritikai jegyzetben közölni kell a dátum eredetét.

B. Minősítés, aláírás

Az irat kezelésére, minősítésére vonatkozó, rendszerint a szerzőtől/kiadmányozótól származó utasítások (bizalmas, titkos, saját kezű felbontásra, stb.) a szöveg részének tekintendők és okvetlenül közlendők.

Az aláírás(ok) szintén a szöveg részeként kezelendő(k) és még abban az esetben is közlendő(k), ha a címben a név már szerzőként is szerepel. A címbe több személy esetén amúgy is csak az első aláíró neve kerül be.

A szignót, amennyiben a közreadónak módjában áll, fel kell oldani, a teljes nevet ( )-ben a szignó alatt célszerű elhelyezni.

Olvashatatlan aláírás esetén a szöveg megfelelő helyére ezt kell beírni. Amennyiben az iraton egyáltalán nem szerepel aláírás, ezt a legendában közölni kell. Ha a szerző/kiadmányozó neve rá van gépelve az iratra, de nem szignálta sajátkezűleg, ezt szövegkritikai jegyzetben kell közölni.

C. Legenda

Az irat szövegét közvetlenül követi a dokumentum alapvető adatait, mintegy megkülönböztető jegyeit tartalmazó legenda. Ennek részei: a jelzet, az előállítás módja (anyag, íróeszköz), az irat fajtája, hitelesítése vagy ennek hiánya, idegen nyelvből fordított vagy eredeti nyelven közölt forrás esetén a nyelv megnevezése, az irat külső formai jegyei, már publikált forrás újraközlése esetén az első megjelenés bibliográfiai adatai.

a.) A jelzét az a jelcsoport, amely lehetővé teszi az irat vagy más dokumentum egyértelmű azonosítását és meghatározza a közlés alapjául szolgáló példány őrzési ill. lelőhelyét.

Iratok, egyéb nem publikált dokumentumok esetében megadandó az iratörző intézmény neve, az irategyüttes ill. gyűjtemény teljes jelzete és megnevezése az irat-

őrző intézmény által alkalmazott szabványos formában, és mindazok az azonosító jelek, adatok, amelyek révén el lehet jutni az egyedi iratig (pl. iktatószám, alapszám, lapszám, dosszié, doboz, csomó, kötet stb.)

A napilapok cikkeinek, közleményeinek jelzete: a lap címe, a vonatkozó lapszám kelte (évszám, hónap, nap), a cikk szerzőjének neve, a cikk címe, oldalszáma. Szerkesztőségi cikk vagy egyéb, aláírás nélküli közlemény esetén utalni kell a szerző nevének hiányára.

Folyóiratcikk esetében közlendő a szerző neve, az írásmű címe, a folyóirat címe, az adott szám keltezése és az oldalszám. Amennyiben csak az évfolyam állapítható meg, közölni kell az adott szám sorszámát.

Könyv esetében megadandó a szerző neve, a könyv címe, a kiadó neve, a megjelenés helye és ideje, a közölt részlet oldalszáma. Amennyiben valamely adat nem szerepel a címnegyedben és a közreadó állapítja meg, akkor azt ( )-be kell tenni.

b.) Az irat előállításának módja szerint lehet kézzel írott, géppel írott, sokszorozott és nyomtatott.

c.) Az irat fajtája szerint lehet tisztázat, fogalmazvány, másolat. (ld. II/2. pont)

A legendában a b./ és c./ pontokban említett meghatározásokat rendszerint indokolt együtt használni az irat jellegzetességeinek érzékelhető bemutatására, pl. „géppel írott tisztázat”, „sokszorozott másolat”, stb.

d.) Közölni kell a hitelesítés módját, az aláírás, szignó meglétét vagy hiányát, a pecsét, bélyegző és esetleges egyéb hitelesítő eszközök meghatározását.

e.) Az irat külső ismérvei, így anyaga, formátuma, állapota, lapszáma, cég- vagy egyéb jelzései abban az esetben közlendők a legendában, ha valamilyen rendkívülit, különlegességet képeznek, és/vagy befolyásolják az irat forrásértékét.

D. Kommentár

Tudományos kiadványokban a legenda után kommentárban célszerű elhelyezni az irat keletkezésére, további hivatali útjára, felhasználására, kezelésére vonatkozó történeti fontosságú adatokat, megjegyzéseket, értékeléseket, továbbá a más, kapcsolódó forrásokra való utalást, esetleg ezek regesztáját.

E. Szövegkritikai jegyzetek

Ezek tartalmazzák a közreadó valamennyi közlendőjét a publikált dokumentum textusáról.

A szövegkritikai apparátusnak a használhatóság szempontjából legcélszerűbb elhelyezése a lábjegyzet. Lehetőség szerint kerülendő a szöveg, a legenda és esetleg még a kommentár után való tördelése. A szövegkritikai jegyzeteket célszerű elkülöníteni a tárgyi magyarázó jegyzetektől, jelölésükre ez esetben az abécé kisbetűi használándók. Ez a különbségtétel azonban nem kötelező.

A szövegkritikai jegyzetek öleljék fel a szövegváltozatok közötti eltéréseket, különös tekintettel a közölt szöveg és más fennmaradt variációk differenciáira, az egyidejű vagy utólagos betoldásokra, törlésekre, szócserekre, szórendi változtatásokra, tehát minden átalakításra, amit a szövegen a szerző(k) végrehajtott(ak) a véglegesnek szánt szöveg kialakítása folyamán.

A jegyzetek tartalmazzák a címzett által utólagosan eszközölt aláhúzásokat, margójelöléseket és a margóra írott megjegyzéseket, kommentárokat, az utólagosan rávezetett kezelési utasításokat.

Itt indokolt feloldani az egyedileg használt és a rövidítésjegyzékben nem közölt rövidítéseket, sziglákat és névrövidítéseket. Közölni kell a nem közérthető, archaikus, magyartalan szóalakzatok, a ritkán használt idegen kifejezések jelentését, a szövegben szereplő idegen nyelvű részek, idézetek, közmondások, szólások, akklamációk fordítását.

F. Tárgyi, tartalmi jegyzetek, magyarázatok

A közlésre kijelölt dokumentumokban, akár csak utalásszerűen, számos személy, esemény, rendezvény, ügy, intézmény, jogszabály, egyéb tény és tárgy kerül említésre. Magyarázatukra szolgálnak a tartalmi jegyzetek. Elhelyezésük lábjegyzetként a szövegkritikai jegyzetek után következzenek, arab számokkal jelezve.

Gyakran előfordul, hogy a dokumentum szerzője a szövegben tárgyi hibát vét, téves adatot közöl, pontatlanul idéz, stb. A közreadó a szövegben nem eszközölhet javításokat, a helyreigazításokat jegyzetben kell közölnie.

A szöveg világos olvasata, jobb megértése érdekében szükséges kiegészítések, az adott forrással tartalmilag összefüggő más levéltári és könyvészeti források, szakirodalmi szöveghelyek szintén ebbe a jegyzetrészbe tartoznak, pontos adatozással.

5. A tájékoztató apparátus

A forráskiadvány használati értékét mind tudományos, mind ismeretterjesztő kiadvány esetében számottevően növeli a névmutató, a földrajzi mutató, a rövidítés-jegyzék és a tartalomjegyzék.

A. Névmutató

A névmutató tartalmazza a bevezető tanulmányban és a dokumentumokban előforduló valamennyi személynevet az ábécé rendjében. Nem kell belefoglalni a névmutatóba a bevezető tanulmányban és a jegyzetekben idézett történeti feldolgozások szerzőinek és az esetleg megemlített más forráskiadványok szerzőinek nevét. Amennyiben szerepelnek a névmutatóban, tipográfiaiilag különbözzenek a többi névtől.

A nevek ortográfiai változatait, így névmagyarosítás esetén a korábbi nevet, a családi név alakváltozatait, stb. a név után ( )-ben kell megadni. A változatok közül az használandó, amelyet a forrás szerzője aláírás gyanánt maga is alkalmazott.

Azonos névalakok esetében a névhez megkülönböztetésre alkalmas kiegészítést, pl. foglalkozásra, hivatali állásra való utalást kell fűzni.

A titulusokat, nemesi előneveket a név után kell feltüntetni.

Idegen neveknél először mindig a vezetéknev, majd utána vesszővel elválasztva a keresztnév közlendő.

A névmutató lehet egyszerű, csupán a név előfordulásának oldalszámait megadó regiszter, és lehet annotált. Ez utóbbi esetben a dokumentumokban szereplő személyekről az alapvető információkat nem tárgyi-magyarázó jegyzetben, hanem a névmutatóban közöljük. Ennek előnye, hogy együttesen megtalálhatók az összes személyi adatok, az ismételt előfordulás esetén nem szükséges magában a kötetben keresgélni az információkat. Az annotáció jobban terhelhető adatokkal, mint egy jegyzet, több információt nyújthat.

Az annotált névmutatóba tartozó adatok: a születési és halálozási évszám, a személyre leginkább jellemző foglalkozás, társadalmi helyzet megjelölése (pl. politikus, köztisztviselő, katonatiszt, stb., esetleg ezek kombinációja). A legmagasabb szintű állás, katonatiszteknel az elért legmagasabb rendfokozat minden esetben megadandó. Nem magyar személyeknél indokolt a nemzeti hovatartozás közlése.

B. Földrajzi mutató

Készítése akkor szükséges, ha a forráskiadvány alapját képező levéltári fond vagy állag, tematikus kiadvány esetén a tárgykör feldolgozásában különleges fontossága van a helyszín megjelölésének. Ez esetben alfabetikus sorrendben, az előfordulási hely oldalszámával közlendő a szövegben előforduló országok, tartományok, megyék, városok, községek, folyók, tavak, hegyek, stb. megnevezése. A melléknévi alakzatokat is figyelembe kell venni. A magyar elnevezést indokolt megadni, az idegen nyelvű változatot ( )-ben szintén közöljük. A földrajzi nevek helyesírásánál a kartográfiai atlasz legújabb kiadásának névmutatójához kell igazodni.

C. Rövidítések jegyzéke

Alfabetikus lajstromba szedve közöljük a rövidítéseket a teljes szóformával együtt. Nem kell megadni a súly, idő, távolság mértékegységeinek és a pénzneveknek az általánosan használt rövidítéseit.

D. Tartalomjegyzék

Újabb rendszerint a kiadvány elején, a címnegyed után elhelyezett tartalomjegyzék fejezze ki a forráskiadvány egész szerkezetét. Az elkülönült tárgyi egységeken kívül (bevezető tanulmány, szerkesztői előszó, stb.) okvetlenül foglalja magában a publikált dokumentumok jegyzékét, feltüntetve a sorszámot, a címet és az oldalszámot.